

Stoa Felsefesine Eleştirel Bir Yaklaşım: Gladyatör Filmi

A Critical Approach to Stoic Philosophy: The Movie Gladiator

 Çağan Bir^a

^a Dr., caganbir@yahoo.com.tr

Öz

Bu çalışmada *Gladyatör* (Ridley Scott, 2000) filmi Stoa felsefesinin eleştirisi ve tartışılması olarak ele alınmaktadır. Maximus karakterinin Stoacı ideale uygunluğu ve filmin Stoacılığa dair eleştirileri ve Stoacılığın sınırları gösterilmektedir. Stoa felsefesi için gerçekten iyi olan erdemdir. İnsan kontrolü dışındakileri değil, kendi duygularını kontrol edebilir. Maximus; cesaret, adalet, bilgelik, ölçülü olmak, dostlarına sadık davranmak gibi pek çok erdeme sahiptir; ün ve zenginlik peşinde değildir. Filmin antagonisti olan Commodus ise hiçbir erdemi taşımamaktadır. Film, bu iki karakter arasındaki bir intikam hikayesinin yanı sıra erdem ve erdemsizlik arasındaki mücadeleyi de ele almaktadır. Çalışma, filmde Stoacılığa yöneltilen eleştirileri bazı temel meseleler üzerinden incelemektedir. İlk bilgenin yanılmazlığı meselesidir. Maximus ve Aurelius iyi ve erdemli insanlar oldukları için karşı tarafın kötülüğünü anlayamamaktadırlar. İkincisi diğer insanların onaylarının, tanınmalarının önemidir. Maximus, Stoacılığın aksine kölelikten kurtulmak için halkın sempatisini ve etrafındakilerin onayını alması gerektiğini fark etmektedir. Diğer mesele ailesi öldürülmüş ve köle yapılmış bir adam için *apatheia* durumunun mümkün olmamasıdır. Stoacı öfkeye kapılamaz ama Maximus'u motive eden intikam isteği,

Abstract

In this study the movie *Gladiator* (Ridley Scott, 2000) is discussed as a criticism and discussion of Stoic philosophy. The character of Maximus's suitability to Stoic ideal and the movie's criticisms on Stoicism, and the limits of Stoicism are pointed out. According to Stoic philosophy what is truly good is virtue. Maximus possesses many virtues such as courage, justice, wisdom, temperance, being loyal to his friends and does not seek fame and wealth. On the other hand, Commodus, the antagonist of the movie, does not possess any virtue. In addition to being a story of revenge between these two characters, the movie also explores the struggle between virtue and vice. This study examines the criticisms directed at Stoicism in the movie through some fundamental issues. The first one is the infallibility of the sage. Since Maximus and Aurelius are good and virtuous people, they cannot understand the evil of the other side. The second is the importance of other people's approval and recognition. Contrary to Stoicism, Maximus realizes that in order to be freed from slavery, he needs to gain public sympathy and the approval of those around him. The other issue is that *apatheia* is not possible for a man who is enslaved and whose family has been murdered. The Stoic cannot give in to anger but what motivates Maximus is the desire for revenge, resentment and

hınç ve öfkedir. Bu bağlamda MacIntyre'in dediği gibi *apatheia* üst sınıflara uygun olabilir ama köle konumunda olan biri için ya da alt sınıflar için uygunluğu tartışmalıdır. Stoacılar için doğa yasaları, toplum yasaları, bireysel akıl hepsi evrensel aklın bir parçasıdır. Bu durum Stoacılığın yazgıcılığının (doğaya, evrensel akla uygun yaşama düşüncesinin) kültür ve politika alanında ne kadar etkili olduğu sorununu doğurmaktadır. Genel olarak Stoacılığın reel olan toplumsallık ve politikliği doğru değerlendiremediği eleştirisi filmin Stoacılığa yönelttiği bir başka eleştiri olarak değerlendirilebilir. Stoacılığın değiştirilemez olan skalası belirsizdir. Bu bağlamda erdem anlayışı önemli olmakla birlikte Stoa felsefesinin alt sınıflar nezdinde neden yaygınlık kazanmadığı filmin de getirdiği temel eleştiri kabul edilerek tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stoacılık, Gladyatör, erdem, bilgelik, *apatheia*.

anger. In this context, as MacIntyre states, *apatheia* may be suitable for the upper classes, but its relevance for those in slavery or from the lower classes is debatable. For the Stoics, the laws of nature, the laws of society, individual reason are all parts of universal reason. This raises the question of how effective Stoic fatalism (the idea of living in accordance with nature and universal reason) is in the field of culture and politics. In general, the criticism that Stoicism fails to evaluate real sociality and politics correctly can be considered as another criticism that the movie directs towards Stoicism. The unchangeable scale of Stoicism is ambiguous. Accordingly, while the concept of virtue is significant, the movie raises a central critique regarding why Stoic philosophy has failed to gain widespread acceptance among the lower classes – a point that this discussion takes as a basis.

Keywords: Stoicism, Gladiator, virtue, wisdom, *apatheia*.

Atıf için Cite as: BİR, Ç. (2025). Stoa felsefesine eleştirel bir yaklaşım: Gladyatör filmi. *Tykhe*, 10(18), ss. 239-256.

Bu çalışmada *Gladyatör* (Ridley Scott, 2000) filmi Stoa felsefesinin değerlendirilmesi, eleştirisi ve tartışılması amacıyla ele alınmaktadır. Dolayısıyla film, Stoacı anlayışın sınırlarını gösteren bir anlatı olarak değerlendirilmiştir.¹ Çalışmanın önemi Stoacılık üzerine, yine Stoa felsefesinin ortaya çıktığı dönemde geçen bir hikaye üzerinden düşünme ve değerlendirme olmasıdır. Filmin kahramanı olan Maximus Stoacı bir figür olarak ele alınmaktadır. Fakat hikayesi, davranışları ve inandığı değerler Stoa felsefesinin sınırlarına dair bir tartışma olarak görülmektedir. Çalışmada öncelikle Stoacılığa dair genel bilgiler verilmiş; Stoa felsefesinin doğa, evrensel akıl, erdem yani ahlak anlayışı, kayıtsız olunanlar ve bilgelik anlayışından

¹ Stoa felsefesi ve *Gladyatör* filmi arasındaki bağlantıları birlikte ele alan iki akademik çalışma vardır. Gilmore'un (2017) çalışması üç nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır; kişinin ahlaki görevi, politik yozlaşma ve kozmopolitanizm. Sellars'ın (2003) çalışması ise Gilmore'un aksine Maximus'u intikam hırsı olduğu ve felaketlere karşı dayanıklı olmadığı için Stoacı olmayan bir karakter olarak görmektedir. Bu çalışma ise söz konusu iki çalışmadan daha geniş bir perspektifle ve daha kapsamlı olarak Stoa felsefesi ve film arasındaki tartışmayı ele almaktadır. Hem ana karakterleri değerlendirmekte hem de bilgenin yanılmazlığı, toplumsal onay ve Stoacı ideal ile politik/sınıfsal gerilimleri ele almaktadır.

bahsedilmiştir. Stoa felsefesinin ne yönden eleştirilebileceği ya da açmazları bu bölümde değil fakat üçüncü bölümde film üzerinden gösterilmiştir.

Filmde imparator olarak görülen Marcus Aurelius gerçek bir tarihsel kişidir. Hem imparator hem de bir Stoacı filozoftur. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümü, filmin ana karakterleri olan Maximus, onun akıl hocası rolündeki Aurelius ve Aurelius'un oğlu olan Commodus'un Stoa felsefesi karşısındaki konumlarını yani onların özellikle de erdem meselesi üzerinden karakterlerinin ve davranışlarının Stoa felsefesine ne kadar uygun olup olmadığını el almaktadır. Film Aurelius'u tarihsel gerçek kişiliğine benzer olarak resmetse de hikayenin temelindeki erdem-erdemsizlik çatışmasını daha belirgin kılmak için Commodus'u ve aralarındaki ilişkiyi olduğundan farklı göstermektedir. Maximus ise tamamen kurgusal olup Stoa felsefesinin sınırlarını işaret eden bir karakterdir. Bu çalışma, getirdiği eleştirileri asıl olarak Maximus karakteri ve onun hikayesi üzerinden serimlemektedir.

Üçüncü bölüm ise filmin Stoa felsefesindeki hangi meseleleri ele aldığını gösteren bölümdür. İlk olarak bilginin yanılmazlığı meselesi ele alınmakta ve erdemli olanların, erdemsiz olanların kötülüğü karşısında düştükleri acizlik tartışılmaktadır. İkincisi onay ve diğerlerinin düşüncelerinin önemidir. Köleliğe direnmek, kölelikten kurtulmak ve daha erdemli olmak için halkın ve dostlarının onayı gereklidir. Stoacılık duyguların akıl tarafından kontrol edilmesini ve aşırı tutkulardan kaçınılması gerektiğini savunur. Stoacılık, akli ön plana çıkararak duyguları kontrol altında tutmayı ve tutkusuzluk (Yun. *apatheia*) durumuna ulaşmayı hedeflemektedir. Fakat filmin protagonisti olan Maximus bir köledir ve ailesi öldürülmüştür; bu yüzden onun için bu mümkün değildir. Maximus'u harekete geçiren şey, Stoacı anlayışa zıt bir biçimde, öfke ve intikam isteğidir. Bu bağlamda tartışılan üçüncü mesele budur.

Devam eden kısımda hem felsefi olarak hem de tarihsel gerçeklerle Stoa düşüncesinin daha çok üst sınıfa uygun olduğu gösterilmektedir. Asıl tartışma doğa, evrensel akıl ve toplumsal politik yapının ne düzeyde beraber düşünüleceğinin belirlenmesidir. Çünkü onlara göre yazgı gereği en nihayetinde *doğa* ve *akıl*ın durumu kendi lehine çevireceğine inanmak gerekir. Politikaya, topluma bakarken bunların değiştirilemeyeceğini düşünmek insanın kendisini fazlasıyla güçsüz gördüğü bir yanılgıya götürmektedir. Stoa felsefesinin bu bağlamda değiştirilemez olan skalası belirsizdir. Değiştirmeme meselesi aynı *apatheia* fikrinde olduğu gibi üst sınıflara daha uygundur. Bu erdem anlayışının önemsiz olduğunu göstermemektedir. Fakat özellikle alt

sınıflar için ne yapmaları gerektiği açık değildir. Bu bağlamda Maximus'un Stoacı bengi dönüş düşüncesi yerine Elysium'a² inandığı görülmektedir. Bu da tartışılan bir başka noktadır. Sonuç bölümü ise önceki bölümlerde anlatılan meseleleri toparlamakta ve genel bir değerlendirme sunmaktadır.

Stoa Felsefesi

Stoa felsefesi İ. Ö. 3. yüzyılda Kitionlu Zenon tarafından kurulmuş ve geleneksel olarak üç döneme ayrılmıştır. Zenon, Kleanthes ve Khrysippos'un yer aldığı Eski Stoa; İ. Ö. 2. yüzyılda Babil'li Diogenes, Tarsuslu Antipater, Rodoslu Panetius, Apameli Posidonius'un olduğu Orta Stoa; İ. S. 1. ve 2. yüzyıllardaki İmparatorluk dönemi Stoası ise Seneca, Musonius Rufus, Epiktetos, Marcus Aurelius ve kısmen Cicero gibi filozoflardan oluşmaktadır (Brun, 2006, s. 13). Cevizci'ye (2015) göre "Stoacılık da Helenistik dönemde ortaya çıkan diğer okullar gibi, daha ziyade etik görüşüyle seçkinleşmiştir" (s. 147)³.

Ahlak felsefesinin amacı iyi bir insan olmanın, erdemli olmanın yolunun ne olduğunun gösterilmesidir. Bu bağlamda Stoacılar doğaya uygun yaşamının gerekliliğini savunurlar. Panteist oldukları için doğa ve tanrı özdeştir. Dolayısıyla Stoa felsefesinde doğa tanrısal, evrensel akılla özdeş hatta tanrının kendisi olarak görülmektedir (Brun, 2006, s. 53). Tanrı, evreni bir arada tutan, şekil veren yaratıcı bir güçtür, evrenin dışında ve tinsel bir varlık değildir. Gerçeklik bu tanrısal akılla yönetilir. Bu aynı zamanda evreni yöneten bir yasa ve bu yasa, evreni adil kılan ve kaosa dönüşmesini engelleyen bir adalet yasasıdır (Barbosa, 2020, parag. 2). Tanrısal yasa kaderi ya da yazgıyı (tanrısal öngörü) gerçekleştirmektedir. Kader ebedi değiştirilemez birbirine bağlı olaylar silsilesidir. Yazgı, yaşamın içinde yer alan doğal, ahlaki ve teolojik bir gerçekliktir (Brun, 2006, s. 63). Aynı zamanda Stoacılıkta bengi dönüş düşüncesi de vardır (Stock, 2021, s. 77). Yani her şey olduğu gibi aynı şekilde sonsuzluk boyunca yeniden varolacaktır.

Stoacılar göre evrende her şeyin bir rolü vardır. Şeylerin doğasını anlamak ve ona uygun bir şekilde yaşamak yani doğaya uygun yaşamak Stoacı ahlakın temelidir. Akıl dünyanın esas doğasını anlamak için kullanılmalıdır. Ancak bu durumda insan evreni ve içerisindeki yerini anlayabilir. İnsan doğası gereği akıl sahibidir ve onun doğasını asıl olarak akıllı bir varlık olması belirler (Stock,

² Yunan mitolojisinde Elysium, ölümden sonra kahramanların ve iyi olanların mutlu bir hayat sürdüğü bir ölüm sonrası yaşam inancıdır.

³ Makalenin içeriği gereği mantık ve fizik görüşleri değil, yalnızca ahlak felsefesi ele alınmaktadır.

2001, s. 46). Dolayısıyla duygularını ve tepkilerini kontrol edebilmelidir. Bu içsel kontrol insanın doğasında olduğu için ona uygun yaşamayı seçtiğinde doğaya uygun yaşamış olur. Duygulara akılla tepki vermek gerekmektedir. Tutku ise ölçsüzdür ve akla yani doğaya karşıttır. Öfke, kaygı, kıskançlık gibi negatif duygular en az düzeyde olmalıdır. Negatif duygular insanın başına gelen şeylerdir. Bunları bastırmak değil, bunlara ihtiyaç duymayacak hale gelmek gerekir (Kıymaz, 2022, s. 24). Bu tür duygular doğal olsalar da insanın hayatını, aklını olumsuz şekilde etkilemeyecek kadar zayıflamaları gerekmektedir. Tutkulara kapılmak bir akılsızlaşma durumudur. Olaya dair yanlış yargıyla ilişkilidir. Bazı duygular eğer tutku değilse iyidir. Sevgi ve empati gibi duygular da dozunda olduğu sürece olumludur, akla aykırı değildir.

Stoacılar dünyayı insanın kontrolünde olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadırlar. Kişi dışındaki olayları kontrol edemez ama kendi düşüncelerini, duygularını, tepkilerini, kararlarını, eylemlerini kontrol edebilir. İnsan kontrolü altında olmayanlarla ilgili kaygı duymamalıdır. Çünkü aksi durum rahatsızlık ve mutsuzluk getirecektir. Epiktetos'a (2013a) göre:

Bazı şeyler elimizdedir, bazıları değildir. Elimizde olanlar, kanaatlerimiz, meşgalelerimiz, arzularımız, nefretlerimiz, yani kontrolü bizden olan şeylerdir. Elimizde olmayanlarsa, servet, şöhret, makam gibi şeylerdir. Elimizde olan şeyler, doğası icabı özgür, kısıtlanmamış, engellenmemiş şeyler iken, elimizde olmayanlar, boyunduruk altında, sınırlandırılmış, başkalarına ait şeylerdir (s. 9).

Bu durumda, insan kontrolü altında olmayanlarla ilgili kaygı duymamalıdır. Çünkü aksi durum rahatsızlık ve mutsuzluk getirecektir.

Stoa ahlakı için önemli olan erdemli bir yaşamdır. Çünkü tek gerçek iyi erdemdir bu yüzden kendisi için istenmelidir. Doğal düzene rıza göstermek erdemlidir. Amaç acı çekmemek değil, insanın başına gelenleri daha erdemli olmak için bir basamak olarak kullanmasıdır. Talihsizlikler kişinin kendi erdemini geliştirmesi için fırsattır. Seneca'ya (2021) göre "erdem bir ruhu çelikleştirdiği andan itibaren hiçbir silah ona işlemez artık" (s. 81). Doğal ya da toplumsal tüm koşullara cesaretle katlanılmalıdır.

Şeylerin oldukları gibi olması arzulanırsa mutlu olunur. Stoacılığın amacı kişinin başına gelenlere nasıl tepki vereceğini seçebilmesidir. Çünkü kişinin mutluluğunu belirleyen o tepkilerdir. Erdemli davranan da mutlu olur çünkü hem kendi doğasıyla hem de kozmik doğayla uyum içinde olur. Erdem bütündür. Erdem kişinin kendi elindedir ve kimse bunu elinden alamaz. Erdem insan rasyonalitesinin en mükemmel halidir, bilgi de insanların eriştiği en

yüksek rasyonel mertebedir o yüzden erdem bir bilgi biçimidir (Durand, Shogry ve Baltzly, 2023, s. 21). Stoacılar dört ana erdemi en önemli erdemler olarak kabul etmiştir: Ahlaki bilgelik, cesaret, adalet ve ölçülülük. Erdem kendi için aranmalıdır. Erdem araç değildir, hayatın amacıdır. Haz peşinde koşulmamalıdır. Arzu, korku, acı, haz bu dört ilksel tutkudan arınmak gerekmektedir (Stock, 2001, s. 43). Tutkulardan kurtulmak huzur ve dinginlik (Yun. *apatheia*) getirecektir. Kastedilen bilgelik, insanın seçim ve davranışlarında somutlaşan, insanın karakteri haline gelen bir bilgeliktir. Stoacılıkta kişinin kendi çıkarı ile başkalarının çıkarı arasında çatışma yoktur çünkü başkalarına yardımcı olarak, adil olarak kendisini erdemli olma yolunda şekillendirir, yani başkasına yapılan iyilik aynı zamanda kişinin kendisi için de iyidir çünkü iyi herkes için iyidir (Kıymaz, 2022, s. 25). Faydanın değil ama kozmosun bütünlüğüne ve kadere dair düşüncelerin bu fikirde doğrudan etkisi vardır. Aurelius'a (2019) göre "başımıza gelen her şey bütüne yararlıdır. Bu kadarı da yeterlidir. Dikkatlice bakacak olursan, bir insana yararlı olan şeyin genellikle diğerlerine de yararlı olduğunu kavrarsın" (s. 62). İnsan doğası herkes için aynı olduğundan kişi, ortak olana katkı sağladığında doğasını yerine getirmiş olmaktadır.

Aurelius'a (2019) göre:

Bir insana iyilik yaptığında daha fazla ne isteyebilirsin ki? Kendi doğanla uyumlu bir şey yapmış olmak sana yetmiyor mu? Bir mükafat mı bekliyorsun? Eğer öyleyse bunun, gözün gördüğü için, ayakların da yürüdüğü için mükafat talep etmelerinden farkı yok. Bu uzuvlar, kendilerine özgü olan bu işleri yapmak için yaratılmıştır; iyilik yapmak için dünyaya gelen insan da, herhangi bir iyilik yaptığında ya da ortak çıkara faydalı olduğunda sadece kendi payına düşeni yapmış olur ve bunun sonucunda alacağı mükafat da budur. (s. 99)

Stoacılar farksızlar ya da kayıtsızlar (Yun. *adiaphora*) kavramını erdem kavramı dışında kalan durumlar için kullanmışlardır. Erdem iyi, kusurlar ise kötüdür. Kayıtsızlık iyi ile kötü arasındadır. Stoacılar erdemlerin arzu edilir olduğunu fakat kusurlardan uzaklaşmak gerektiğini iddia etmektedirler (Jankovic, 2021a, parag. 3). Gerçek iyi erdem olduğundan bunun dışında kalan ölüm, sağlık, zenginlik gibi durumlar Stoacılar için esas önem arz eden durumlar değildir. Çünkü bunlar kendiliklerinden ne yarar ne de zarar verirler. Jankovic'e (2021b) göre:

Bilge insanlar gerçekleşen her şeyin bizim için kayıtsız olduğunu bildiğinden kaderi kabullenirler ve asla ona karşı çıkmazlar. Zihinlerine tutunmayı ve dışsal, kontrol edilemeyen şeyler tarafından sarsılmamayı seçerler. Zorlu kaderin rüzgarına karşı erdemli ve güçlü kalmak için zihinlerini güçlendirmeye çalışırlar. Değişen durumlara karşı bu ağırbaşlılık nihayetinde bilgeliliğin ve sonucunda da mutluluğun anahtarıdır. (parag. 10)

Bilgelik ulaşılması gereken idealdir. Bilge doğaya dolayısıyla evrensel akla göre yaşayandır. Bir ideal olarak düşünülen bilge hep mutludur. Mutluluk ise kendinden hoşnut olmaktan kaynaklanır ki bu tarz bir mutluluk ebedidir. Stoacı felsefenin amacı bilgece yaşam olduğu için bunun temeli, gerçek dışı beklentilerin yok edilmesi ve mutluluğu erdemde bulmaktır. Erdem, korku veya umuttan ya da herhangi bir dışsal faktörden etkilenmeden, erdemin kendisi için kovalanmalıdır. Stock'a (2001) göre "Zenon'un ifade ettiği gibi, yaşama yayılan erdem daimi mutluluktur" (s. 47). Dışsal takıntılar bırakılınca içsel özgürlük kazanılır. Bilgelik, öz disiplin ve erdem en büyük güçtür. Bilge bu yetkinliğe ulaşan kişidir; dışsal şeylere ve yitirilmelerinin acısına maruz kalmaz, olması gerekeni ister, yalnızca azla yetinir. Tutkuları yoktur, açık yürekli sevgi doludur. Brun'a (2006) göre "Bilge kişi acıyı tanımaz, bilgisi en yüksek olandır, masumdur, acımasız ama geçimlidir. Tek zengin olan odur, tek özgür olan odur" (s. 103). Kendine bağlı olanları ve olmayanları bilir, acı ve ölümü küçümser: "Şatafat, şehvet, şan hep boş şeylerdir ve küçümsenmeyi hak eder; ölüm, doğanın bir işlemidir, dolayısıyla ondan kaygı duymamalıyız, doğaya yararlıdır, çünkü kendisinden başka şeylerin doğacağı bir çözüştür" (Brun, 2006, s. 107). Dolayısıyla bilge iç özgürlüğe sahiptir. Akılsız insan ise köledir, edimlerinin nedenini anlamaktan acizdir. Fakat Epiktetos bilgenin gerçekten varolmak yerine bir ideal olduğunu da söylemiştir bilgeliği tam olarak gerçekleştirebilen biri yoktur. Evrensel aklın her durumda neyi gerektirdiğini bilmek olanaksızdır. Bilgelik ulaşılmazsa da sakinimlik ve akla uygun düşünme insanın ulaşabileceği bir aşamadır (Rodier'den aktaran Brun, 2006, s. 109).

Stoacı Perspektiften *Gladyatör* Filmi

Bu bölüm iki alt başlığa ayrılmaktadır. İlk kısımda Maximus, Aurelius, Commodus ve bir yan karakter olarak Proximo'nun Stoacı ideale yakınlıkları/uzaklıkları gösterilmektedir. İkinci kısım filmin Stoacılığa yönelttiği eleştirilerin açıklanması olarak tasarlanmış; bilgenin yanılmazlığı, toplumsal onay, *apatheia* durumu ve bu durumun sınıfsal-politik yönüne dair bir tartışmaya yer vermiştir.

Filmdeki Ana Karakterlerin Stoa Felsefesine Göre Konumları

Filmdeki tarihsel yanlışlıklar⁴ bir yana Marcus Aurelius gerçek bir tarihsel kişiliktir. Stoacı bir filozof olan Marcus Aurelius 180 yılında ölmüştür. Filmdeki

⁴ Belgesel olmadığı için tarihsel hatalar veya farklılıklar olması normaldir. Tarihsel yanlışlıkları da tarihe dair yanlış fikirler edinmemek için bilmek gerekmektedir. Bu konuda yazılmış *Gladiator: Film and History* (Winkler, 2004) akademik bir çalışma olarak dikkat çekicidir. Ancak

olaylar da bu yıl yaşanmaktadır. Filmde imparator ve filozof olarak görünen Marcus Aurelius gerçek hayatta da imparator ve Stoacı bir filozoftur. Maximus karakteri ise gerçek bir tarihi figüre dayanmamaktadır ve Aurelius onun akıl hocası olarak gösterilmiştir. Filmdeki tetikleyici olay Aurelius'un ölmeden önce, bir general olan filmin kahramanı Maximus'a imparatorluk görevini vermek istemesidir. Maximus'un filmin başında söylediği *"bu hayatta yaptıklarınız sonsuzlukta yankılanır"* sözü Aurelius ya da Stoa felsefesinin sonsuz dönüş fikrinden etkilenmektedir. Maximus'un film boyunca söylediği bazı sözler, onun Aurelius'un felsefesinden etkilendiğini göstermektedir. Örneğin, filmin sonunda ona ihanet eden Quintus'a söylediği söz Aurelius'un *Kendime Düşünceler* kitabında geçen bir sözdür. Aurelius'a (2019) göre: "Hiç kimsenin başına yaratılışı gereği katlanamayacağı hiçbir şey gelmez" (s. 48). Aurelius, filmde Maximus'a sonuçlarını düşünmeden geçici süreyle sezarlık görevini teklif etmektedir. Erdemli bir adam olduğu için, ülkesi için doğru olduğunu düşündüğü şeyi yaparak görevi kendi oğluna vermek yerine Maximus'a vermek istemektedir.

Filmin protagonisti Maximus, Aurelius'un teklifini reddederek emekli olmak, evine dönmek, ailesiyle birlikte olmak ve tarım yapmak istemektedir. Stoacıların önemsemedikleri ve kendinde iyi olarak değerlendirmedikleri ün ve zenginlik gibi amaçların peşinde değildir. Maximus, cesur olmak, adil olmak, bilgelik, ölçülülük, öz kontrol, dostlarına sadık davranmak gibi pek çok erdeme sahip bir karakterdir. Aurelius'un öldürülüşünden sonra temkinli davranmamıştır fakat sonra temkinli olmaya başlamıştır. Filmin sonunda kendisine kurulan tuzağa kadar da temkinli olmaya devam etmiştir. Askerlerine gösterdiği saygı, dostlarını gözetmesi, hayatlarını kurtarması, etrafındakilere yardım etmeye çalışması erdemli olanı yapmaya çalıştığını göstermektedir. Dostluk erdemle olanaklıdır ve bilgelikten sonra tanrıların insanlara verdiği en iyi şey dostluktur (Cicero, 1998, s. 73). Stoacılar başlarına gelebilecek sıkıntıların onları kötü bir insan yapmayacağını, erdemin yalnızca kendi seçim ve eylemlerinde olduğunu düşünmektedirler. Bu bağlamda Maximus'un köleleştirildikten sonra erdemli olmaya devam ettiği görülmektedir. Maximus köle olunca durumu kabullenmekte zorlanmamıştır. Başına gelen şeyleri daha erdemli olmak ve imparatorlardan daha güçlü olmak için kullanmaktadır.

Maximus kendi ölümünü öfke veya üzüntü olmadan karşılamaktadır. Stoacı bir şekilde ölümü sahiplenmektedir. Hatta Commodus'a, babasına yani Aurelius'a

Stoacılığın eleştirisi bağlamında bu çalışmayı ilgilendiren, hikayenin kendisidir tarihsel olgulara uyup uymaması değildir.

ait olduğunu söylediği şu sözü söylemektedir: *Ölüm hepimize gülümser, insanın tek yapabileceği de ölüme gülümsemek*. Aurelius'un böyle bir sözü olmasa da onun felsefesine uygun bir sözdür. Ölümün sevecenlikle karşılanması gerektiğini çünkü doğadaki herhangi bir şey gibi doğal olduğunu söylemektedir (Aurelius, 2019, s. 91). Toplumun bir üyesi olan Stoacı bilgenin, kamusal yaşama katılması, gerekirse politikaya atılması hem kendisi hem de ülkesi için acı çekmeye ve ölmeye hazır olması gerekmektedir. Maximus'ta bu görülmektedir. Filmin son bölümünde kişisel intikam hikayesi politik bir hale bürünmektedir. Ölürken arkadaşlarına sadık olarak Aurelius'un dilediği gibi yönetimin senatoya geçmesini istemektedir. Çünkü gerçek hayatta olmasa da filmdeki Aurelius cumhuriyet istemektedir. Maximus ölürken cumhuriyetçi ve halkçı bir senatöre görev vermektedir.

Bu niteliklerin ötesinde Maximus'un Stoacılar da olan *oikeiosis*, bilinen deyişle kozmopolitanizm anlayışını taşıdığı görülmektedir. Savaş sahnesinde yaverinin *insan fethedildiğini bilmeli* sözüne *ben bilir miydim, sen bilir miydin* diye cevap vermektedir çünkü bu görüşe göre insan olmak bakımından herkes aynıdır. Sınırlar, milletler vs. yapaydır. Herkesin akli evrensel logostan pay almaktadır o yüzden ulus, soy, zenginlik statü çok da önemli değildir. Stoacılar insanın esas özelliğini düşünebilmek olarak gördüğünden, geriye kalan özelliklerin önemsenmemesi gerektiğini düşünmektedirler. Irk, ekonomik durum veya siyasal bir topluluğa üye olmak, insanlığın asıl özelliği değildir. Özel durumlarda önemli olsalar da akıllı varlıklar olarak insanların onurlu ve saygıdeğer kimliğinin olmazsa olmazı değildirler. Stoacılar tek bir dünya devletini savunmamıştır; yalnızca, ahlaki pusulanın sadece kişinin kendi devletini değil de insanlığı göstermesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Meany, 2021, parag. 20). Seneca, biri yaşanılan kent diğeri de insanlığın cumhuriyeti olmak üzere iki cumhuriyete birden hizmet edilebileceğini ifade etmektedir fakat Cicero'nun aksine zarar vermekten kaçınmakla yetinmeyip tanıyor olup olmamaktan bağımsız olarak herkesin iyiliği için çabalamak gerektiğini düşünmektedir. Akıl ve yasalar tek ise, her insan aklın yasalarına göre yaşamalıdır. Aynı yasalar altında yaşayanlar *vatandaş* olduğundan, akla sahip her insan dünyanın vatandaşıdır. Maximus'un hem barbarlara hem de diğer kölelere yönelik tutumundan Stoacı *oikeiosis* anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

Filmin antagonisti olan Commodus ise hiçbir erdemi taşımamaktadır. Kendisi bu erdemleri taşımadığını bilmektedir fakat başka erdemleri olduğunu söylemektedir. Bunlar hırs, beceri, cesaret ve bağlılıktır. Commodus, insanı mükemmelleştirdiği sürece hırsın erdem olabileceğine inanmaktadır. Fakat

Stoa felsefesi için hırs erdem değildir. Tam tersine erdemden uzaklaştıran bir tutkudur. Söylediği diğer özellikler de kendisinde yoktur yani becerikli, cesur veya ailesine bağlı değildir. Babasını öldürerek imparator olmuştur. Stoacılığın önerdiği bilgeliğin ve erdem yolunun tam tersi bir karakterdir. Onay beklemekte ama kimseden onay alamamaktadır. Kendi aklı dışında bir şeyin onayını aradığı için onlara karşı savaşırken bir yandan da onların kölesi olmaktadır. O yüzden hep mutsuzdur. İhtişamlı gladyatör gösterileri düzenleyerek, insanların en ilkel dürtülerine hitap ederek halkın kendisini sevmesini istemektedir. Tamamen bu yönde irrasyonel kararlar alarak, ileride kıtlık çıkacak olmasına rağmen tahılları satmaktadır. Senatoyu fesh etmek istemektedir. Tiran olmaya çalışan Commodus, kız kardeşiyle ensest ilişkiden çocukları olmasını ve *saf kan* yöneticilerle imparatorluğun bin yıl devam etmesini arzulamaktadır. Aslında erdemsizliğin ötesinde iktidar hırsı sapkınlığa dönüşmüş bir karakterdir.

Bir yan karakter olarak Proximo'dan da bahsetmek gerekmektedir. Sellars (2003) çalışmasında filmdeki asıl Stoacı karakterin Proximo olduğunu söylemektedir. Fakat bu doğru değildir. Sellars Proximo'nun koşullara uyum sağlaması, arenadaki ölümleri doğal karşılaması, bazı repliklerin Epiktetos ve Aurelius'un sözlerini andırması (insanın sadece *gölge ve toz* olduğunu söylemesini de eklemekte) ve Aurelius'a bağlılığını ve ülkesinin iyiliği için ölümü göze almasını kanıt olarak göstermektedir. Bunların arasında yalnızca Aurelius'a bağlılığı ve ölümü bilgece karşılaması ve *kendi ölümümüze biz karar veririz* sözü Stoacıdır diğerleri ise Stoacı değildir. Sadece zenginlik için yaşayan bir köle sahibi, ölüm anı dışında erdemli olmayı amaçlayan bir yaşam peşinde değildir. Arenadaki ölümleri doğal karşılama Stoacı değildir ileriki sayfalarda gösterilecektir. Arenada insanlar başkalarının zevki için öldürülmektedir ve bu doğal değildir. *Gölge ve tozuz* sözü de Stoacı değildir çünkü Stoa felsefesine göre insan asıl olarak akıldır. Hayat geçici de olsa akıl ve erdem kalıcıdır.

Filmde Stoa Felsefesinin Tartışıldığı Temel Meseleler

Stoacılar için doğa yasaları, toplum yasaları, bireysel akıl hepsi evrensel aklın bir parçasıdır. Mesele yazgıyı anlayıp ona göre davranan bir bilge olmaktır. Aurelius erdemli davranıp cumhuriyet kurulana kadar görevi Maximus'a vermekte ama Commodus'un nasıl davranacağını göz ardı etmektedir. Maximus ve Aurelius iyi ve erdemli insanlar oldukları için karşı tarafın kötülüğünü anlayamazlar. *Evrensel logosa* uygun davransalar da ona uygun davranmayan insanlar karşısında savunmasız kalırlar. Halbuki Stoacılar bilginin aldatılmaz, sarsılmaz olduğunu düşünürler (Stock, 2001, s. 62). Bu, filmin eleştirilerinden

biridir. Erdemli bir bilge ya da Stoacı olmak aldatılmamaya yetmemekte, insanın zayıflığını görememektir, *yüreği* ayarlamak tamamen insanın elinde değildir. Commodus, babasının sevgisini görmediğini ve babasına ondan neden nefret ettiğini sorduğunda, Aurelius hemen diz çöküp *senin hataların baba olarak benim başarısızlığım* diye oğlundan özür dilemektedir. Aurelius duygularına yenik düşünce Commodus babasını öldürmektedir. Kısaca erdemsiz olanı, kötüyü anlayıp ona göre temkinli davranmamaktadır. Maximus da Aurelius'un öldürüldüğünü anlayınca temkinli davranmamaktadır. Bunun sonucunda ailesi öldürülmektedir. Temkinli davranrsa yine de Commodus ailesini ve kendisini bir rakip olduğu için öldürebilirdi ama ailesini kurtaracak bir vakit kazanabilirdi. Dolayısıyla eğer Maximus Stoacı ilkelere uygun bilgeye yakın bir karakter olarak ve Aurelius da Stoacı bir bilge olarak düşünülürse, burada bilgenin aldatılmazlığı ve sarsılmazlığına dönük bir eleştiri görülmektedir.

Stoacılıkta başka insanların, halkın değerlendirmelerine önem verilmemektedir. Başka insanların onayına ihtiyaç duymak kişinin kendisinden ödün vermesi demektir. Epiktetos'a (2013a) göre "tanık kendiniz olun bu yetecektir" (s. 32). Maximus her şart altında erdemlidir. Ancak filmde kölelikten kurtulmak için halkın sempatisini ve diğer gladyatörlerin saygısını kazanması gerektiğini fark etmektedir. Çünkü amaçları için belirli bir güce ulaşması gerekmekte bu da başka insanların onayından geçmektedir. Bu gerçeklik filmin başka bir eleştirisidir. Filmde köle sahibi Proximo kalabalığı kazanmak gerektiğini söylemektedir; özgür olmanın yolu oradan geçmektedir. Senatörler kendi aralarında konuşurken kalabalıkların Roma olduğunu onu kontrol edenin Roma'yı kontrol ettiğini söylemektedirler. Stoacılık insanın toplumsal yanının bir parçası olan tanınma isteği ve gerekliliğini önemsizleştirmektedir; örneğin, Epiktetos'a (2013a) göre "başka birinin senin hakkında dediklerine kulak asma, çünkü bu senin kontrol edebileceğinin ötesinde bir şeydir" (s. 65). Fakat bu, insanın hem toplumsal yanı gereği hem de o sözün toplumsal etkileri yani diğer insanların yaklaşımlarını değiştireceği için anlamlı değildir. Maximus'un, Commodus'un kız kardeşi Lucilla'yla konuşunca intikamdan Roma'yı kurtarma düşüncesine geçtiği görülmektedir. Çünkü iyi olana, daha erdemli olana yönelme tanınma ve onaylanmayla bağlantısız değildir. Etrafındaki arkadaşlarının, halkın, Lucilla ve Commodus'a karşıt senatörlerin onaylamaları olmasa başarılı olması mümkün değildir.

Stoa felsefesine göre bilge, yalnızca servetini değil, arkadaşlarını ve ailesini yitirdiği bir yangın enkazından kurtulmayı başardığında, hafif bir tebessümle

hiçbir şey yitirmediğini söyleyecektir. Bilge kendi içine yoğunlaşmayı önemsemektedir. Çünkü talihin bir tek bunu elinden almayacağından emin olabilir. Stoacılar köleliğin de gerçek özgürlükle ilgili olmadığını düşünmektedirler. Özgürlük dışsal koşullarla ilgili değil, içseldir. Gerçek özgürlük felsefeye, tanrıya hizmettir. Bu da belirli bir zihin durumunda olmak demektir. Efendi, özgür ya da köle bu zihin durumunda gerçekten özgür olabilir (Stock, 2001, s. 85). Köle duygulara bağlı olmadan akla dayalı yaşarsa *özgür* olabilir. İnsanın kendisine ait olmayan her şeyden vazgeçmemesi asıl köleliktir. Epiktetos'a (2013b) göre "Bütün tutkularından arınmalı, yalnızca iradenin hükmü altındaki şeylerden kaçınmalı; beden, servet, şöhret, kitaplar, kalabalıklar, güç, saygınlık gibi bütün arzularından vazgeçmelisin. Bundan başka hangi yola gidersen git bir köle olursun" (s. 382).

Acı Stoa felsefesine göre haz, umut ve korku gibi göz ardı edilebilirdir ama gerçekte bu mümkün değildir. Ailesi öldürülmüş ve köle yapılmış bir adam için *apatheia* mümkün değildir. Bilge öfkeye kapılamaz ama Maximus'u motive eden intikam isteği, hınç ve öfkedir. Stoacılık aşırı duygulardan, ihtiraslardan ve tutkulardan sakınmayı salık vermektedir. Ölümü küçümsemektedir. Bunlar Maximus'ta da vardır ama intikam ihtirası da vardır. Fakat mesele yalnızca intikam tutkusuyla değil ülkesinin ve dostlarının iyiliğiyle ilişkilidir. Ama yine de bu iyilik intikam hissiyle yapılmaktadır, ona asıl güç veren budur. Stoacılık açısından bunu gerçekleştirmesi mi gerekir yoksa köleliği kabullenerek intikamı reddetmesi mi gerekir? Stoa felsefesine göre intikam ihtirası gibi bir his duyması evrensel akla ve yazgıya ne kadar uygundur? Dahası bu his olmadan salt akılcı düşünerek adaleti nasıl sağlayacaktır? Filmin eleştirilerinden birisi de budur. Stoacılığın bir hatası duygu ve akli ayırması halbuki doğruyu bulmak için duygu doğru oranda gereklidir. Duyguların kendileri değil ama rasyonel olmayan hallere bürünmeleri sorundur. Stoacılıkta duygu, alışkanlık, dış faktörlerden kopmak bunlardan etkilenmemek erdemle özdeşleşmektedir. Ama önemli olan tutkular olsa da etkilenmeden aklın öne çıkmasıdır. Burada söz konusu olan, aklın duyguları kontrol etmedeki rolünün abartılmasıdır. Maximus intikam isteği, tutku, duygu olmadan köleliğe dayanamayabilirdi. Dolayısıyla Stoacılığın bu noktada kişinin duygusal tepkileriyle başa çıkmada gerçekçi olmayan bir yaklaşıma sahip olduğu filmin kahramanı üzerinden söylenebilir.

Çıkarsız olmak, saygı göstermek, bencilce eylemde bulunmamak, topluluğun hizmetinde olmak, kötü eylemlere karşı gelmek gerekir. Ama Stoacılık için bunlar geçersiz olursa gerçeklik olduğu gibi kabul edilmelidir. Gücü aşan bir

durum varsa kadere isyan etmemek gerekir (Hadot, 2012, s. 223). Bugün, kötü gibi de görünse evrensel aklın ya da doğanın nihai zaferi kazanacağına inanmak gerekir. Epiktetos'a (2013a) göre "şeylerin senin arzu ettiğin gibi olmasını isteme, nasıl oluyorsa öyle olmalarını iste, böyle yaparsan her zaman mutlu olursun" (s. 17). Fakat Hadot bu düşüncüyü *gelenin* en iyi olduğu anlamında yorumlamamak gerektiğini söylemektedir (Hadot, 2012, s. 223). Başa gelen ne iyi ne kötüdür. Düşünce ve irade olanlara bu tür anlamlar vermekte, gerçekte ise sadece bir olay olmaktadır. Asıl kötü ahlaki kötüdür ama hastalık, ölüm, yoksulluk kendi başına kötü değildir. Bu düşüncede olay iyi veya kötü değildir denmektedir ama bu gerçekçi bir yaklaşım değildir özellikle bir kişinin ailesinin öldürülmesi ve kendisinin köleleştirilmesi gibi uç bir deneyimde. Epiktetos'un aforizmasında evrene rıza gösterme teması vardır. Bu durum Stoacılığın yazgıcılığının (doğaya, evrensel akla uygun yaşama düşüncesinin) kültür ve politika alanında ne kadar etkili olduğu sorununu doğurmaktadır. Yazgı gereği en nihayetinde *doğa* ve *akıl*ın durumu kendi lehine çevireceğine yani *akıl*ın nihai zaferi kazanacağına inanmak gerekmektedir (Hadot, 2012, s. 223). Ama burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Maximus intikamı bıraksa daha mı iyi olacaktır? İçsel özgürlük, dayanıklı ve sakin bir karakter sağlamaktadır ama intikamını almadıktan sonra bunların ne önemi olacaktır? Sadece kısa bir süre huzurlu yaşamasına sebep olacaktır.

Kölelikten kurtulmak istemesi veya yönetimin değişmesi talebi Stoacılığa göre ne kadar istenebilir bir şeydir? Epiktetos'un anlayışı, değiştirmek elinde değilse senin için hiçbir şeydir gibi bir yaklaşıma varıyor ama gerçekte öyle değildir. Buradaki soru şudur: Maximus gücü dahilinde olmayan şeylerle mi uğraşıyor yoksa Epiktetos'un anlayışı kaderciliğin aşırıya kaçması mıdır? Epiktetos'un yaklaşımındaki sorun, insanlar kendilerini gereksizce güçsüz görebilirler. Fakat Maximus'un Commodus'u öldürmeyi ve yönetimin değişmesini istemesi intikamın ötesinde topluma bir iyilik yapma isteğini de içermektedir. Bu istek doğaya ve evrensel akla ters midir? İktidarı ele geçirenin bir zorba, tiran olduğu düşünülürse onun elinden alması yanlış değildir. Commodus'un öldürülmesi temel erdemler olan adalet, cesaret, ölçülülük ve bilgelige ters değildir. Fakat başarısız olursa da zarar görecektir pek çok iyi insan vardır. Dolayısıyla eylemin Maximus'un elinde olup olmaması ve ne yapması gerektiği net değildir. Halbuki Stoacılık kişinin elinde olanlar ve olmayanlar sınırının net olduğunu belirtir. Erdem anlayışı nasıl yapılacağını söylemektedir belki ama ne seçileceğini söylememektedir. Filmin başında da Maximus'un ahlaki bir ikilemde olduğu görülmektedir. Maximus, Commodus'un adamı olma teklifini kabul etse ailesi belki ölmeyecekti ama o zaman da katile katılmış olacak ya da belki yine de

öldürülecek ve ailesi rehin alınacaktı. Çünkü Commodus, babasının Maximus'u kendisi yerine düşündüğünü bilmektedir. Belki önce boyun eğip sonra Commodus'u öldürse daha iyi olacaktı ama neticede Maximus temkinli davranmamaktadır (elbette ortaya bir hikaye çıkması için böyle olmak zorundadır). Maximus öfkeyle hareket etmektedir. O halde filme göre olaylara temkinli yaklaşmamak yanlıştır fakat tamamen kaderci yaklaşmak da yanlıştır.

Stoacılığın gerçek hayatta köleliğe yaklaşımı kendisi de hayatının bir döneminde köle olan Epiktetos'a bakıldığında görülebilir. Filozof, kölelerden tanrıların oğulları diye bahsetmektedir (Hadot, 2012, s. 237). Seneca insan kutsaldır diyerek suçluların arenada öldürülmesini eleştirmektedir. Stoa felsefesi için ahlak ve politika arasında sınırlı bir ilişki vardır o yüzden bir devlette politik faaliyette bulunulmamalıdır. Yoksa kişi ahlaki ilkelerinden vazgeçmek durumunda kalabilir. İ. Ö. 3. yüzyılda Sparta kralı Cleomenes Stoacı Sphairos'tan etkilenerek yurttaşlar arası eşitlik, kadın erkek arasında eşitlik, toprakların paylaşımı gibi konularda reformlar yapmıştır. Yoksullara karşı merhamet veya köleliğin kaldırılması gibi programları olan yöneticilerle bazı Stoacıların sıkı ilişkileri vardır. 1. yüzyılda Stoacılar imparatorluğa muhalefet yürütmüşlerdir. Marcus Aurelius reformlar tasarlamamıştır ama kitaplarında yasalar önünde eşitliği, ifade özgürlüğü ve tebaanın özgürlüğü için savaşan herkese övgüler düzen şeyler yazmıştır. Yurttaşları devlet görevlerinin istismarından korumak, savunma hakkı için adli süreçleri uzatmak ve kölelerin azat olmasını kolaylaştırmak gibi faaliyetleri olmuştur. Bir imparator için gereksiz sayılacak ama halk için önemli ayrıntılarla ilgilenmiştir. Vergiyi azaltmak ve köylere kaynak sağlamak için imparatorluk ailesine ait malları satmıştır. Bu örnekler Stoacıların topluma ve politik kavrayışlarına dair bazı ipuçları vermektedir.⁵

Stock'a (2001) göre "toplumun bir üyesi olan bilge, kamusal yaşamda kendine düşen rolü oynayacaktır. Bu, teoride her zaman doğrudur; pratik söz konusu olduğunda ise ancak gerçek düzen ideal olana kabul edilebilir ölçüde yaklaştığında, bilge kamusal hayata dahil olacaktır" (s. 59). Çünkü politika tehlikelidir, koşullar uygun olduğunda yasa koyucu olacak ya da kitap yazarak insanlığı eğitecektir. Filmde ise Maximus erdemli olduğu için ahlakın gereği olarak politikaya müdahil olmaktadır.

⁵ Bu paragrafta verilen bilgiler Pierre Hadot'nun (2012) *Yaşam İçin Felsefe* kitabından alınmıştır.

Logosun, evrensel aklın veya ilahi düzenin toplumda ve politik düzende de olduğunu başka deyişle doğa yasası, evrensel akıl, ilahi düzen ve politik düzenin aynı olduğunu düşünmek bazı sorunlara yol açmaktadır. Var olan durumu anlamakla başka türlü olamaz demek farklı şeylerdir. Kültüre, insani dünyaya olanaklı dünyaların en iyisi veya tarihin sonu olarak bakmak tarihsel değişimi tamamen reddetmek anlamına gelmektedir. Kadercilik, toplumsal olan durumun belirli tarihsel toplumsal güçlerle oluştuğu gerçeğini görmeyerek toplumun değiştirilemeyeceği inancını getirmektedir. Olan biten değiştirilemez fikri yanlıştır ki filme göre Maximus'un değiştirdiği görülmektedir. Genel olarak Stoacılığın reel olan toplumsallık ve politikliği doğru değerlendiremediği eleştirisi filmin Stoacılığa yönelttiği bir başka eleştiri olarak değerlendirilebilir. Çünkü Stoacılığın değiştirilemez olan skalası belirsizdir.

Politik olanı reddetme ve değiştirilemezlik düşüncesi, toplumsal düzenin değişmeden kalmasını isteyenlere daha uygun bir felsefe gibi görünmekte, üst sınıflara daha uygun bir anlam dünyası oluşturmaktadır. Mesela *apatheia* düşüncesi de üst sınıfa uygun olabilir ama köle konumunda olan biri için ya da alt sınıflar için uygun değildir. Zaten Stoa felsefesi halka yayılmamıştır, eğitilmiş aristokrasi arasında kalmıştır.

Brun'a (2006) göre:

Stoa düşüncesi canlılığını sürdürse de, asla halk arasında yayılmadığının altını çizmek gerekir, bu düşünce hep eğitilmiş bir aristokrasiye özgü olarak kaldı; kuşkusuz Zenon, gösterişten uzak koşullardaki insanlara sesleniyordu ve Epiktetos bir köleydi; ama felsefeleri, Hristiyanlığın yapacağı gibi her soydan her türden insan arasında yaygınlaşmadı. (s. 30)

Burada bir noktadan daha bahsetmek gerekmektedir. Stoacılık bengi dönüşe dayanan bir ontolojiye (kozmooloji ve eskatolojiye de) dayanmaktadır. Bu da her şeyin sonsuza kadar aynı şekilde tekerrür etmesi anlamına gelmektedir. Bilgeliğe ulaşma amacı vardır fakat kurtuluş düşüncesi yani ölüm sonrası yaşam (cennet) gibi bir düşünce yoktur. Örneğin Hristiyanlıkta günahkar bir yaratılış ve tanrı arasında aracılık eden insan tanrı ya da yarı tanrı vardır. Bu bağlamda Stoa'da olmayan ruhun kurtuluşu fikri Hristiyanlıkta kitlelere bir coşku getirmiştir denebilir (Brun, 2006, s. 31). Alt sınıflar ya da köleler için sonsuz dönüş çekici bir düşünce değildir. Maximus'un hem filmin başında askerlerine Elysium'dan bahsettiği hem de sonunda ölmek üzereyken eşi ve oğlunu Elysium'da gördüğü dikkate alındığında, onun da Elysium'a inandığı söylenebilir. Anlaşılan odur ki, Maximus bengi dönüşe değil ama Elysium'da ailesiyle yeniden görüşeceğine inanmaktadır. Halkın ya da alt sınıfların

inancıyla üst sınıfların inancı arasında fark vardır. Halkı zaptetmek için Roma'da inanç, boş inançlara dayanmıştır. MacIntyre'a (2001) göre:

Dinin böyle manipülatif olduğu yerde, orta ve üst sınıfın üyeleri, politik amaçlar için kullandıkları dine katılamaz hale gelirler. Onlar kendi standartlarınca akılsal olan inançlara [...] kamusal ödevden el etek çekmeyi haklı çıkaracak inançlara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlar Stoacılık ve Epikürosçuluk tarafından hayranlık uyandıracak şekilde karşılanır [...] [Fakat] yoksulluğa, hastalığa, ölüme ve yöneticilerinin ve çoğu zaman da sahiplerinin iradesine maruz bırakılmış olanlar, nasıl yaşamaları gerektiğini ve kendilerinin durumunda erdemin ve mutluluğun ne olabileceğini hala sorup dururlar. (s.123)

Sonuç

Yukarıda değinildiği gibi üst sınıf öğretisi olarak *apatheia* ve genel olarak bilgelik anlayışı mülksüzlere verilecek öğütler değildir. *Gladyatör* filmi de bu meselede benzer bir eleştiri getiriyor denebilir. Bu, Stoacı erdem anlayışının önemsiz olduğunu göstermemektedir. Maximus için Stoacılık felsefesi yetersizken filmin antagonisti olan Commodus gibi bir karakter için Stoacılık, onu mutluluğa götürecek bir düşüncedir. Commodus şayet Stoacılık öğretisine bağlı bir şekilde yaşayan biri olabilseydi, aşırı tutkulara ve duygulara kapılmadan evrendeki yerini kabullenerek erdemli ve bilgece bir hayat yaşasaydı, mutluluğa erişebilir ve hem kendisi hem de toplum için faydalı olurdu. Fakat film Stoacılığın sınırlarını göstermektedir. Maximus ve Aurelius karakterleri üzerinden bilginin yanılmazlığı meselesini, erdemli olanı görürken erdemsizin nasıl davranacağını görememe problemini göstermektedir. Bunun ötesinde tanınma ve onaylanmanın önemsizleştirilmesi tartışılmaktadır. İnsanları kazanmak da erdemi ve iyiliği gerçekleştirmek için önemlidir. Diğer bir tartışma *apatheia* anlayışının olanaklılığıdır. İntikam isteği ve öfke gibi bir duygu olmadan kahramanın köleliğe dayanma gücü düşük olacaktır. Dolayısıyla Stoacılığın bu noktada kişinin duygusal tepkileriyle başa çıkmada gerçekçi olmayan ya da gerçekleşmesi çok zor olan bir yaklaşım sergilemesi, filmin kahramanı üzerinden tartışılan bir konudur.

Fakat asıl mesele Stoacılığın yazgıcılığının (doğaya, evrensel akla uygun yaşama düşüncesinin) kültür ve politika alanında ne kadar etkili olduğu sorunuyla ilgilidir. Maximus'un Commodus'u öldürmeyi ve yönetim biçiminin değişmesini istemesi intikamın ötesinde topluma bir iyilik yapma isteğini de içermektedir. İktidarı ele geçirenin bir zorba ve tiran olduğu düşünüldüğünde onun elinden alması yanlış değildir. Stoacı filozoflar köleliğe olumlu bakmamaktadır. Ancak kölelik gibi bir kuruma, toplumsal ve politik bir gerçeklik olarak somut yaklaşımın ne olacağı belirsizdir. İntikamın, Maximus'un elinde olup olmaması

veya ne yapması gerektiği net değildir. Halbuki Stoacılık kişinin elinde olanlar ve olmayanların sınırının net olduğunu söylemektedir. *Logosun*, evrensel aklın veya ilahi düzenin toplumda ve politik düzende de olduğunu başka deyişle doğa yasası, evrensel akıl, ilahi düzen ve politik düzenin aynı olduğunu düşünmek bazı sorunlara yol açmaktadır. Genel olarak Stoacılığın reel olan toplumsallık ve politikliği doğru değerlendiremediği eleştirisi filmin Stoacılığa yönelttiği bir başka eleştiri olarak değerlendirilebilir.

Stoacılık üst sınıflara daha uygun bir değer dünyasına sahiptir. Mesela *apatheia* düşüncesi de üst sınıfa uygun olabilir ama köle konumunda olan biri için ya da alt sınıflar için uygun değildir. Bununla birlikte dini anlamda özellikle ruhun kurtuluşu bağlamında, Hristiyanlık bu kitlelere bir umut ve coşku getirmişken, alt sınıflar ya da köleler için bengi dönüş çekici bir düşünce değildir. Stoacılığın değiştirilebilir ve değiştirilemez olanlara dair düşüncesi belirsizdir. Genel olarak Brun ve MacIntyre'in dikkat çektiği noktaya yani Stoa felsefesinin üst sınıfa uygun olduğu ve tarihsel olarak da onların arasında kaldığı, alt sınıflara uygun olmadığı eleştirisi *Gladyatör* filminin de yaptığı eleştiri olarak görülebilir.

Beyanlar

Bu çalışma 10 Aralık 2023 tarihinde *SineFilofofi Dergisi 6. Uluslararası Sinema ve Felsefe Sempozyumu*'nda sunulmuştur. Sempozyumun tam metin kitabında yayınlanmamıştır.

Teşekkür: Editörlere, hakemlere ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Yazar Katkıları: Kavramsallaştırma, metodoloji, araştırma, yazım– ilk taslak hazırlığı, yazım–gözden geçirme ve düzenleme, doğrulama ve denetim: BİR, Ç. Yazar, makalenin yayımlanan versiyonunu okumuş ve onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışmanın herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Telif Hakkı Beyanı: Yazar, dergide yayımlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir ve bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmıştır.

Destekleyen Kurumlar: Bu araştırma hiçbir dış fon tarafından desteklenmemiştir.

Etik Onay ve Katılımcı Onayı: Bu makale insan veya hayvan deneklerle yapılan herhangi bir çalışma içermemektedir. Çalışmanın hazırlık süreci boyunca bilimsel ve etik ilkeler gözetilmiş, kullanılan kaynaklar eksiksiz biçimde kaynakçada belirtilmiştir.

İntihal Beyanı: Bu makale intihal programı ile taranmıştır. Herhangi bir intihal tespit edilmemiştir.

Veri ve Materyal Erişimi: Veri paylaşımı uygulanabilir değildir.

Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı: Yazar, bu makalenin oluşturulmasında herhangi bir Yapay Zekâ (AI) aracı kullanmamıştır.

Kaynakça

- Aurelius, M. (2019). *Kendime düşünceler*. (Çev. Y. E. Ceren). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barbosa, C. (2020, Aralık, 29). Doğaya uygun yaşamak. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/dogaya-uygun-yasamak-carina-barbosa/>
- Brun, J. (2006). *Stoa felsefesi*. (çev. M. Atıcı). İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Cicero, M. T. (1998). *Yaşlılık-Dostluk*. (çev. A. Sarıgöllü ve T. Tunga). Cumhuriyet Gazetesi - Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Durand, M., Shogry, S. ve Baltzly, D. (2023, Mart, 2). Stoacılık (Stanford Felsefe Ansiklopedisi). *Kualia Analitik Felsefe Dergisi*. <https://kualiafelsefedergisi.com/2023/03/stoacilik-stanford-felsefe-ansiklopedisi/>
- Epiktetos. (2013a). *Kılavuz kitap*. (çev. S. Adem). Şule Yayınları.
- Epiktetos. (2013b). *Söylevler*. (çev. B. Akar). Divan Kitap.
- Gilmore, R. (2017). *Searching for wisdom in movies*. Palgrave Macmillan.
- Hadot, P. (2012). *Yaşam için felsefe*. (çev. K. Kahveci). Pinhan Yayıncılık.
- Jankovic, I. (2021a, Ocak, 7). Stoacı kayıtsızlık ne anlama gelir?. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/stoaci-kayitsizlik-ne-anlama-gelir-igor-jankovic/>
- Jankovic, I. (2021b, Ocak, 7). Stoacılık sizi daha mutlu yapar mı? Stoacılar daha mutlu mudur?. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/stoacilik-sizi-daha-mutlu-yapar-mi-stoacilar-daha-mutlu-mudur-igor-jankovic/>
- Kıymaz, T. (2022, Ocak). Bir yaşam felsefesi olarak çağdaş stoacılık. *TED Meşale Dergisi*. 33. 22-25. <https://viewer.joomag.com/ted-meşale-dergisi-33-sayı/0490913001642513767>
- MacIntyre, A. (2001). *Ethik'in kısa tarihi*. (çev. H. Hünler ve S. Z. Hünler). Paradigma Yayınları.
- Meany, P. (2021, Mart, 2). Milliyetçiliğe karşı Stoacılık. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/milliyetcilige-karsi-stoacilik-paul-meany/>
- Scott, R. (Yönetmen). (2000). *Gladiator* [Sinema Filmi]. Dreamworks Pictures, Universal Pictures, Scott Free Productions.
- Sellars, J. (2003). *Stoics on the big ccreen: Marcus and Maximus* [Bildiri Metni]. Classical Association Conference, University of Warwick. <https://studylib.net/doc/8435517-stoics-on-the-big-screen---creighton-university-bscw>
- Seneca, L. A. (2021). *Teselliler*. (çev. K. Sarılioğlu). Fol Kitap.
- Stock, G. (2021). *Stoacılık*. (çev. M. Molacı). Fol Kitap.
- Winkler, M. M. (2004). *Gladiator: Film and history*. Blackwell Publication.